

**KARIKATURA JAKO ZDROJ PAMĚTI UDÁLOSTÍ
A OSOBNOSTÍ TOTALITNÍCH REŽIMŮ
(VÝSLEDKY EMPIRICKÝCH ŠETŘENÍ U STUDUJÍCÍ MLÁDEŽE
Z LET 2005–2011)**

BLAŽENA GRACOVÁ

This study presents selected results of pieces of empirical research conducted in 2005–2011 relating to the memory of events and personalities from the totalitarian regimes of the twentieth century. The emphasis is placed on a specific type of historical source – cartoons, on the frequency and form of their inclusion in history teaching, and on the creation of skills in “reading” and interpreting iconic texts. It demonstrates the state of preparedness of student history teachers for work with this educational medium with the help of specific examples. It then indicates possible solutions to the situation in this regard on the basis of a diagnosis of the current situation.

Key words: branch didactics of history; empirical research; historical consciousness; historical memory; iconic text; cartoon.

*Co je to karikatura?
Tělo pravdy s tváří vtipu.*

Joseph Conrad

Následující pojednání nemá ambice zamýšlet se nad karikaturou jako historickým pramenem a didaktickým prostředkem, jakkoliv by to bylo téma nadmíru zajímavé. Pokusíme se zde na základě empirických šetření poodhalit, jaké místo toto atraktivní edukační médium v současné době zaujímá ve výuce dějepisu na českých školách, ale také nakolik jsou adeпти učitelství dějepisu připraveni na práci s karikaturou, a to na příkladu událostí a osobností totalitních režimů 20. století.

Dnes už není nutno obhajovat potřebnost empirických šetření jakožto nedílné součásti didaktiky dějepisu.¹ Empirický výzkum „*tvoří nutnou komplementární součást teoretického výzkumu, neboť přináší jiným způsobem nezjistitelné poznatky o reálném stavu výuky, o skutečné podobě a struktuře historického vědomí mladých lidí či o reflexi školního dějepisu a jeho součástí jako o sociálním a kulturním fenoménu*“.²

Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách

V průzkumu realizovaném v letech 2005–2006 nás zajímalo, co mladí lidé vědí o obou totalitních režimech 20. století, které významně a mnohdy obdobně ovlivnily život několika generací národů střední Evropy. Znalosti jsou základním předpokladem pochopení historických

¹ Viz GRACOVÁ, B.: *Empirické výzkumy v didaktice dějepisu u nás, jejich potřebnost a význam*. In: Beneš, Z. – Pešek, J. – Vorel, P. (edd.): IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006. Sv. I. Pardubice – Praha – Ústí nad Labem 2007, s. 97–114.

² BENEŠ, Z.: *Didaktika dějepisu*. In: Pánek, J. – Tůma, O. – Kocian, J. (edd.): *Manuál encyklopedie českých dějin*. Praha 2003, s. 331.

událostí a zaujímání vědomých postojů k nim. *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ* prokázal, že jak problematika druhé světové války, tak historie studené války a některých fenoménů období socialismu patří k tématům, která jsou pro mladé lidi atraktivní.³ Podstatně méně atraktivní je už forma, jíž jsou v rámci školního dějepisu objasňována. Převažující učitelův výklad s minimálním využíváním textových, natož ikonografických pramenů potvrdilo značné procento maturantů z roku 2005. Tehdejší průzkum sledoval mimo jiné i reflexi osobností a událostí spjatých s oběma totalitními režimy jak ověřováním znalosti faktografie, tak schopnosti analyzovat různé typy dobových pramenů.⁴

Zvýšenou pozornost výuce moderních dějin mají podpořit četné projekty, které sázejí jak na aktivizaci žáků ve vyučovacím procesu, tak na moderní formy prezentace.⁵ Především jde o účinné nasazení filmového dokumentu. I této stránce reality školního dějepisu už byla věnována při našich empirických šetřeních jistá pozornost.⁶ Pedagogové však mají možnost využívat, a to téměř v každé vyučovací hodině, časově méně náročná edukační média, která mohou být neméně atraktivní. Máme na mysli karikatury, fotografie a plakáty, obsažené v nejnovějších učebních materiálech nebo běžně dostupné na internetu. Výše citovaný *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ* však naznačil, že učitelé s nimi příliš často nepracují.

Do dotazníku sondujícího vědomosti studující mládeže z historie 20. století jsme tehdy zařadili čtyři známé karikatury, z nichž dvě se vztahovaly k událostem let 1938–1939, dvě let šedesátých. Ve všech případech šlo o klíčové mezníky moderních dějin. Nad úkoly se ani nepokusilo zamyslet poměrně vysoké procento respondentů (mezi 23 a 71 %), řada testovaných se ve svých odhadech mylila, anebo odpovídala příliš obecně, čímž zastírala svou neinformovanost. Respondenti si snáze poradili s identifikací událostí starších (úspěšnost byla mezi 50 a 60 %), ať už označením adekvátní situace, či alespoň některého z jejích aktérů. Karikaturami zachycené dění šedesátých let bylo schopno správně určit jen malé procento tázaných (kolem 12–15 %).⁷ Žáci se úkolů tohoto typu zhostili lépe než studenti středních odborných škol. Ve srovnání s gymnazisty však podávali obecnější a méně obsažné odpovědi. Poněkud lepších výsledků testování docílili při identifikaci osmi zařazených fotografií.⁸

Tato zjištění korespondují s příznáním jak vyučujících, tak tehdejších maturantů, že se v hodinách dějepisu častěji pracuje s fotografiemi (45–56 %) než s karikaturou (9–29 %).⁹ Pro

³ Viz GRACOVÁ, B.: *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola*. Díl VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise. Praha 2008, s. 9–30.

⁴ Výzkum proběhl v deseti městech České republiky v první polovině roku 2005 a dotazováni byli žáci posledního ročníku základních škol (921), závěrečných ročníků gymnázia (716) a studující na středních odborných školách (744), kteří už absolvovali dějepisný kurz. Soubor respondentů tedy zahrnoval 2381 žáků. Některé výsledky tohoto šetření byly představeny na semináři v Telči v listopadu 2009. Výsledky šetření zpracovala BULÍNOVÁ, P.: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. Ostrava 2007 (diplomová práce FF OU).

⁵ Například organizace *Člověk v tísni* v programu *Jeden svět na školách*, a to jak každoročním projektem *Příběhy bezpráví*, tak také zpracováváním tematických celků (*Za železnou oponou, Holocaust* apod.).

⁶ GRACOVÁ, B.: *Využití českého hraného filmu posledního dvacetiletí ve výuce dějepisu. (Výsledky empirického šetření)*. In: Märe, J. a kol.: *Dějepisné výzvy mezioborovým vztahům*. Acta Universitatis Purkynianae Fakultatis Philosphicae, Studia didaktica 1. Ústí n. L. 2010, s. 133–156. Výzkum realizovala, získaná data zpracovala a následně ve své diplomové práci využila KUNDRÁTOVÁ, K.: *Možnosti využití českého hraného filmu ve výuce dějepisu. Reflexe významných událostí a mezníků moderních dějin v českém hraném filmu od roku 1989*. Ostrava 2009 (diplomová práce FF OU). Nověji pak GRACOVÁ, B.: *Film mezi jinými edukačními médii – výsledky empirického šetření* (předneseno na česko-německé konferenci v Praze 20. ledna 2012, v tisku).

⁷ Viz BULÍNOVÁ, P.: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. Ostrava 2007 (diplomová práce FF OU), s. 121n. Podoba Adolfa Hitlera byla žákům ze všech vyobrazených nejnámější.

⁸ Úspěšnost mezi 18 a 80 %. Tamtéž, s. 114–121.

⁹ Práci s ikonickým textem častěji zmiňují učitelé než jejich žáci. Viz GRACOVÁ, B.: *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Beneš, Z. (ed.): *Historie a škola*. Díl VI. Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise. Praha 2008, s. 22.

oba zmíněné typy ikonografických pramenů platí, že jsou využívány především v ilustrativní funkci. Důsledkem takového přístupu je malá schopnost pramenů analyzovat, a prokázat tak dovednosti, k jejichž nácvičce by právě systematické zařazování ikonických textů do výuky dějepisu mělo přispívat. Skutečnost, že respondenti si jsou jistější u událostí let 1918–1945 než druhé poloviny 20. století, odpovídá zřejmě časovému prostoru, který je na některých školách přes četné pokusy situaci změnit moderním dějinám vyhrazen.¹⁰ Předpoklad, že jistý podíl na tom mají i pedagogové, neochotní učební plány podříditi aktuální preferenci dějin druhé poloviny 20. století, nás přiměl k realizaci dalšího empirického šetření, tentokrát mezi studujícími učiteli. Panuje totiž všeobecné přesvědčení, že ani čerství absolventi vysokých škol nepřicházejí vybaveni patričnými znalostmi a hlubším pochopením soudobých dějin.

Charakteristika výzkumu z roku 2007

Na rozdíl od *Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na ZŠ a SŠ*, který oslovil poměrně početný soubor respondentů České republiky, cílem tohoto dílčího dotazníkového průzkumu bylo zjištění, nakolik jsou ti, kteří studují historii se zaměřením na učitelství dějepisu připraveni na práci s preferovanými edukačními médii, tedy s fotografiemi a karikaturami, dokumentujícími historii 20. století. Předpokladem pro využití těchto ikonických textů ve výuce je schopnost pedagoga je adekvátně analyzovat. Odhalení významu tohoto specifického typu historického pramene však není možné bez znalosti faktografie. Na vybraných fotografiích a karikaturách měli dotazovaní rozpoznávat zachycené historické postavy nebo situace. Následně pak řešili několik úkolů, vztahujících se k těmto výtvarným dílům. Z didaktiky dějepisu by jim mělo být známo, že modelový katalog otázek usnadňuje nácvičce interpretace jakéhokoliv ikonického textu.¹¹ Empirické šetření proběhlo na čtyřech vysokých školách České republiky v průběhu roku 2007 a zúčastnilo se ho 239 studentů.¹² Dotazník byl sestaven ve dvou variantách,¹³ což umožnilo jednak zařadit větší počet fotografií i karikatur, jednak minimalizovat opisování. Výběr karikatur byl podmíněn jejich „čitelností“ a předpokládanou snadnou identifikovatelností. Zvažovali jsme především takové, které se vyskytují v českých učebnicích dějepisu pro základní i střední školy.¹⁴ Poněvadž jejich autoři doposud nevyužívají tohoto

¹⁰ MŠMT zajistilo překlad knihy STRADLING, R.: *Jak učit evropské dějiny 20. století*. Praha 2004 do češtiny a jeho distribuci do škol. Jak příslušné RVP, tak *Katalog požadavků k maturitní zkoušce z dějepisu* a nejnověji také *Doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století* zdůrazňují potřebu zaměřit se ve výuce dějepisu na moderní dějiny. K dispozici jsou i specializované webové portály, např. www.moderni-dejiny.cz.

¹¹ Viz LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008, s. 96–116.

¹² Díky ochotě didaktiků dějepisu jsme mohli dotazníky distribuovat mezi studenty historie těchto ústavů: UJEP Ústí nad Labem – Filozofická fakulta (62), Technická univerzita Liberec – Pedagogická fakulta (34), Univerzita Hradec Králové – Filozofická fakulta (60), Ostravská univerzita – Filozofická fakulta (83).

¹³ Dotazníky pro skupiny A, B sestavily a data z nich vyhodnotily v rámci svých absolventských prací STRAKOVÁ, J.: *Fotografie v dějepisných učebnicích a možnosti jejího využití ve výuce dějepisu*. Ostrava 2008 (diplomová práce FF OU) a CELENGOVÁ, Z.: *Karikatura v dějepisných učebnicích a možnosti jejího využití ve výuce dějepisu*. Ostrava 2009 (bakalářská práce FF OU). Vycházíme proto z údajů obsažených v citovaných dílech. Z. Celengová po obhajobě své práce některé propočty zpřesnila, proto se některé údaje v textu, vycházející z novější verze vyhodnocení dotazníků, mírně odlišují.

¹⁴ V roce 2007 v nejfrekventovaněji využívané učebnici pro 9. ročník základních škol a 4. ročník víceletého gymnázia (KUKLÍK, J. – KOCIAN, J.: *Dějepis. Nejnovější dějiny*. Praha 1999) nalezneme tyto karikatury: dobová anglická karikatura zachycující přijetí Hitlerovy nabídky k jednání se Stalinem, s. 41 (tzv. svatba); dobová karikatura z německého tisku znázorňující rostoucí napětí mezi západním a východním blokem, s. 106 („bomby na páče“); dobová karikatura Chruščova a Kennedyho reagující na ostrý spor mezi SSSR a USA o rozmístění sovětských raket s jadernými hlavicemi na Kubě, s. 118 („přetahování“). Stejně karikatury zařadila do své učebnice VÁLKOVÁ, V.: *Nejnovější dějiny*. Praha 2009, s. 32, 104, 105. V učebnici pro gymnázia a střední školy KUKLÍK, J. – KUKLÍK, J.:

ikonografického pramene v takové míře jako autoři německých, ale kupříkladu i slovenských učebních materiálů, byli jsme nuceni zvolit i výtvarná díla, která mohli ti, kteří studují historii, znát z jiných publikací.¹⁵ Předpokládali jsme rovněž jejich schopnost identifikovat historické postavy podle dostupnějších fotografií. Proto byly do dotazníků zařazeny karikatury i fotografie vztahující se k téže události nebo zachycující stejné osobnosti.¹⁶ U karikatur však nešlo pouze o rozpoznání protagonistů, ale i o rozšířování použité symboliky a postoje karikaturisty. Jako východisko pro vyhodnocení dotazníků nám posloužilo stanovení modelových odpovědí.¹⁷ Uvádíme je vždy v poznámce k zadání úkolů k jednotlivým karikaturám. Rovněž testované fotografie nalezneme ve většině dějepisných učebnic určených základním a středním školám. Nás však bude v tomto kontextu zajímat pouze jediná, dokumentující stejnou událost jako karikatura.¹⁸ Stejně tak si povšimneme jen těch karikatur, které se vztahují k námi stanovenému tématu, byť všechna zařazená výtvarná díla zaznamenávala výhradně dění ve 20. století.

Vyhodnocení průzkumu z roku 2007

Z množství karikatur, které reagovaly na nacistickou rozpínavost namířenou proti demokratickému Československu, jsme vybrali dvě.

Všechny osobnosti, které zachycuje výtvarné dílo Davida Lowa nazvané *Nepozvaný Stalin ve dveřích mnichovské konference*, rozpoznala správně většina respondentů (54 %), mnozí však identifikovali pouze některé aktéry této osudové schůzky. Nejčastěji ty, jejichž specifická fyziognomie vynikne i v karikované podobě, tedy Adolfa Hitlera (74 %), reálně v bavorské metropoli nepřítomného J. V. Stalina a Benita Mussoliniho (oba 65 %). Zástupci západních velmocí Neville Chamberlain a Édouard Daladier už nepatří k postavám na první pohled jasným. Potvrdily to jen z poloviny úspěšné odkazy našich respondentů. Celkem 6 % studentů si odpovědět buď vůbec netrouflo, nebo v zobrazených účastnících mylně spatřovalo Georgese Clémenceaua či Edvarda Beneše. Že šlo o konferenci v Mnichově, to věděla naprostá většina (93 %) studentů, s výjimkou těch, kdo úkol zcela ignorovali. Rozlišit podle gest aktéry, kteří byli pány situace, od těch, kdo jen potvrzovali připravený verdikt, nečinilo problém třem čtvrtinám testova-

Dějepis 4. Praha 2002 jsou zařazeny první dvě jmenované karikatury (s. 63, 138) a navíc Haďáková karikatura Dubčeka, Smrkovského a Černíka z Reportéra (s. 178). V učebnici MANDELOVÁ, H. et al.: *Dějiny 20. století. Dějepis pro ZŠ a víceletá gymnázia*. Liberec 2004 nalezneme karikaturu účastníků schůzky v Mnichově *Na mne tu nezbyla židle?* (s. 45), karikaturu „námluv“ Hitlera a Stalina (s. 71), karikaturu Chruščova a Kennedyho z doby karibské krize (s. 90) a několik Haďákových kreseb k roku 1968 (s. 136). Ojedinele se v některých dalších učebnicích objevují i jiné karikatury k námi zvoleným tématům, např. in BUREŠOVÁ, J.: *Dějepis 9*. Olomouc 2000. V nejnovější učebnici PARKAN, F. – MIKESKA, T. – PARKANOVÁ, M.: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň 2011 je nově zařazena karikatura z předvolební kampaně roku 1946 (s. 98).

¹⁵ Učitelé mají k dispozici publikaci KVAČEK, R. et al.: *Dvacáté století o sobě. Dějiny v dokumentech*. Liberec 2005. Zde zařazena karikatura účastníků schůzky v Mnichově *Na mne tu nezbyla židle?* (s. 75), karikatura „námluv“ Hitlera a Stalina (s. 87), karikatura Chruščova a Kennedyho z doby karibské krize (s. 163) a několik Haďákových kreseb k roku 1968 (s. 174, 175, 177). V době průzkumu ještě nebyla dostupná publikace HUDECOVÁ, D. – LABISCHOVÁ, D.: *Nebojme se výuky moderních dějin*. Praha 2009, nabízející konkrétní příklady karikatur a fotografií vhodných pro zařazení do výuky, stejně jako knížka GRACOVÁ, B. – DRAHOŠOVÁ, L. – LABISCH, M.: *Metodika výuky historie na 2. stupni základních škol a středních školách z pohledu pedagogické praxe – náměty pro začínající učitele*. Ostrava 2009; WINTER, T. – CHROBÁK, O.: V okovech smíchu. Karikatura a české umění 1900–1950. Praha 2006.

¹⁶ Josif Vissarionovič Stalin, Adolf Hitler, Nikita Sergejevič Chruščov, John Fitzgerald Kennedy.

¹⁷ Modelové odpovědi viz in CELENGOVÁ, Z.: *Karikatura v dějepisných učebnicích a možnosti jejího využití ve výuce dějepisu*. Ostrava 2009 (bakalářská práce FF OU), s. 37–50.

¹⁸ Fotografie Kennedyho s Chruščovem in BUREŠOVÁ, J.: *Dějepis 9. Moderní dějiny*. Olomouc 2000, s. 81.

¹⁹ a) A. Hitler, N. Chamberlain, E. Daladier, B. Mussolini, J. V. Stalin. b) Karikatura se vztahuje k Mnichovu 1938. c) A. Hitler a B. Mussolini mají ruce zkrížené, jsou si sami sebou jisti, N. Chamberlain a E. Daladier otáčející se na Stali-

Obr. 1: a) Které osoby karikaturista zachycuje? b) Ke které události se vztahuje? c) Které výrazové prostředky autor použil pro postavení zúčastněných? d) Které další symboly můžete nalézt?¹⁹

ných, zbytek se o to ani nepokusil. Z dalších karikaturistou použitých symbolů polovina respondentů registrovala mapu Československa, zhruba třetina glóbus umístěný před účastníky konference. Smlouvy ležící pod židli, na níž seděl nacistický vůdce, si nikdo nepovšiml. Připomeňme, že jen 60 % žáků základních a středních škol bylo o dva roky dříve schopno určit, že jde o mnichovskou konferenci, o odtržení Sudet či o rozhodnutí „o nás bez nás“.²⁰

Obr. 2: a) Která událost je karikována? b) Které dvě postavy lze rozpoznat? c) Na kterou jinou událost karikaturista odkazuje?²¹

na, zlobícího se ve dveřích, prozrazují nejistotu a obavy. J. V. Stalin se neúčastnil mnichovského jednání, ale je na karikatuře zachycen jako osoba, která bude mít co říci k dalšímu vývoji. d) Mapa Československé republiky, globus – symbolika dělení světa, smlouva pohozená na zemi pod židli, čtyři stoličky. Karikatura převzata z publikace KVAČEK, R. et al.: *Dvacáté století o sobě. Dějiny v dokumentech*. Liberec 2005, s. 75.

²⁰ BULÍNOVÁ, P.: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. Ostrava 2007 (diplomová práce FF OU), s. 122.

²¹ a) Karikováno je zabránění pohraničí Československé republiky hitlerovským Německem, Rakousko už je součástí Třetí říše. b) Na karikatuře lze rozpoznat Adolfa Hitlera a Edvarda Beneše. c) Událost odkazuje na anšlus Rakouska. O dobových karikaturách k Mnichovu JAWORSKI, R.: *Mnichovská dohoda v mezinárodní karikatuře*. Dějiny a současnost, 98, č. 6, s. 45–49. Tam také obě karikatury. Viz rovněž <http://images.google.cz> [cit. 11. 9. 2012], David Low.

Druhou zvolenou karikaturou zachycující klíčový mezník českých, respektive československých dějin byla *Antropomorfní mapa střední Evropy* z francouzského listu *l'Humanité*. Nápis *Pan Beneš v čelistech vlka* nebyl z miniatury čitelný, přesto pro naprostou většinu dotazovaných (88 %) bylo zřejmé, že je znázorněn zábor pohraničí českých zemí na podzim roku 1938. Mýlnou domněnku s protektorátem mohla u desetin respondentů vyvolat jak hlava Adolfa Hitlera, tak skutečnost, že jeho zuby drtí západní polovinu území Československa, na němž je patrná silueta postavy prezidenta Beneše. Ostatně důsledky Mnichova byly pouhou předehrou následné okupace, avšak v době „březnového víru“ už Edvard Beneš nestál v čele státu. Jména zobrazených osobností, Adolfa Hitlera a Edvarda Beneše, rozpoznalo rovněž 90 % respondentů. Ti, kdo předpokládali, že jde o protektorát, chybně identifikovali Emila Háchu. Více než tři čtvrtiny studentů z kresby vyčetly, že karikaturista upozorňuje také na anšlus Rakouska, které už na obrázku Hitler polyká. Ne zcela přesné varianty odpovědí odkazovaly na útok na Polsko nebo obecně na rozpínavost Německa (celkem 7 %).

I následující dvě karikatury se vztahovaly ke stejné události a také zde se nabízela možnost vybírat z několika ztvárnění sovětsko-německé smlouvy z roku 1939.

Obr. 3: a) Které dvě osoby karikaturista zachycuje? b) Která událost je karikována? c) Co bylo jejím důsledkem?²²

Respondenti obou skupin poznávali Adolfa Hitlera a J. V. Stalina, v tomto případě se to zdařilo 90 % z nich. Nejsme schopni posoudit, zda desetina studentů nereagovala z pouhé ignorancie nebo skutečné neznalosti. Rovněž karikovanou událost bezpečně určila většina testovaných (90 %). Tři čtvrtiny dotázaných pak uváděly napadení Polska jako důsledek paktu Hitler-Stalin.

Oba „svatebčany“ rozpoznali téměř všichni dotazovaní (96 %). Omyly byly zcela výjimečné (Emil Hácha nebo Benito Mussolini vedle Adolfa Hitlera), stejně tak absence odpovědi (2 %). Pakt Ribbentrop-Molotov uvedlo 89 % studentů, adekvátní byla i připomínka jeho důsledku v podobě rozdělení Polska. Ojedinelé chybné odkazy na osu Berlín–Řím nebo Protektorát Čechy a Morava odpovídaly špatné identifikaci osob. Přesná data událostí, tedy 23. srpen 1939 nebo 28. září 1939, znalo 11 % studentů, shodné procento svou odpověď řešilo uvedením měsíce a roku události, pouze rok připsala pětina testovaných. Avšak více než třetina nebyla schopna časového určení. Celkem 14 % studentů historie tápalo, když se odchýlili buď o rok, nebo i více. Vyrovnané výkony při interpretaci zvolených karikatur, dokumentujících zásadní vývojový zvrat

²² a) Karikatura zobrazuje Adolfa Hitlera a J. V. Stalina. b) Německo-sovětská smlouva o neútočení ze srpna 1939. c) Napadení Polska a rozdělení jeho území. Karikatura převzata z publikace KVAČEK, R. et al.: *Dvacáté století o sobě. Dějiny v dokumentech*. Liberec 2005, s. 87.

Obr. 4: a) Kdo jsou ženich a nevěsta? b) Kterou událost svatba znázorňuje? c) Připište přesné datum události!²³

v předvečer světového konfliktu, jsme vcelku předpokládali. Mírně snazší zřejmě bylo rozpoznat diktátory jako ženicha a nevěstu než při jejich „námluvách“. Pravděpodobným důvodem může být i častější zařazení právě této karikatury v českých učebnicích dějepisu.²⁴ Na druhé straně požadavek datace události snižoval četnost vyhovujících odpovědí.

Tato karikatura byla zahrnuta rovněž do výzkumu z roku 2005. Polovina gymnazistů byla tehdy schopna správně určit událost (22 % žáků základních a jen 17 % středních odborných škol), identifikaci aktérů úkol řešili častěji nejmladší respondenti (40 %) a středoškoláci odborného zaměření (29 % oproti 23 % gymnazistů).²⁵

Obr. 5: a) Které osoby karikatura zachycuje? b) K jaké události se váže? c) Uveďte letopočet! d) Které symboly jsou použity?²⁶

²³ a) Ženicha představuje Adolf Hitler a nevěstu J. V. Stalin. b) Jde o smlouvu o neútočení mezi Německem a SSSR, tzv. pakt Ribbentrop-Molotov nebo Hitler-Stalin. c) 23. 8. 1939, případně 28. 9. 1938.

²⁴ Viz poznámka 16.

²⁵ BULÍNOVÁ, P.: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. Ostrava 2007 (diplomová práce FF OU), s. 123–124.

²⁶ a) Karikatura zachycuje Nikitu Sergejeviče Chruščov a Johna Fitzgeralda Kennedyho. b) Tato karikatura reaguje na ostrý spor mezi SSSR a USA o rozmístění sovětských raket s jadernými hlavicemi na Kubě. c) Rok 1962. d) Rakety s jadernými hlavicemi označenými zeměmi, na něž byly namířeny (USA, SSSR), přetahující se státníci Nikita Sergejevič Chruščov a John Fitzgerald Kennedy, stůl, tlačítko k odpálení raket.

Obrázek zachycující reprezentanty supervelmocí z doby karibské krize bývá poměrně často zařazován v dějepisných učebnicích. Navíc oba státníci představují dva velmi výrazné a naprosto odlišné typy, vhodné pro výtvarné ztvárnění. Zřejmě i zmíněné okolnosti zčásti ovlivnily úspěšnost. Oba aktéry krize správně pojmenovaly tři čtvrtiny studentů, dalším 7 % byla známa jen podoba amerického prezidenta. Někteří respondenti v zobrazených mylně spatřovali Ronalda Raegana a Leonida Břežněva, nebo se omezili na konstatování, že jde o představitele USA a SSSR. Karibskou krizi určilo 70 % testovaných, obecnější zařazení do doby studené války (18 %) jsme nepokládali za dostačující. Událost nebylo s to z díla vůbec vyčíst 12 % studentů. Adekvátní časové zařazení se zdařilo 43 % dotazovaných, 15 % se odchýlilo o rok, desetina se omezila na vymezení události šedesátými lety 20. století. Celkem 30% studentů tuto část úkolu zcela ignorovalo. Karikaturistou použité symboly nebylo obtížné rozpoznat, přesto se o to 18 % respondentů vůbec nepokusilo. Zbývající pak upozorňovali nejčastěji na rakety s jadernými hlavicemi, jejichž rozmístění na Kubě bylo ostatně podstatou tohoto sporu, přetahujících se státníků si povšimla čtvrtina, tlačítka k odpálení raket pak 15 % dotazovaných.

Protagonisty sporu rozpoznalo o dva roky dříve mnohem méně mladších respondentů (15 %) a ještě méně jich bylo schopno identifikovat krizovou situaci (12 %). Pouze 7 % testovaných určilo jak karikovanou událost, tak zástupce supervelmocí.²⁷

Obř. 6: a) Které osoby fotografie zachycuje? b) Který závažný problém musely vyřešit? c) Kdy ho řešily? Uveďte letopočet.²⁸

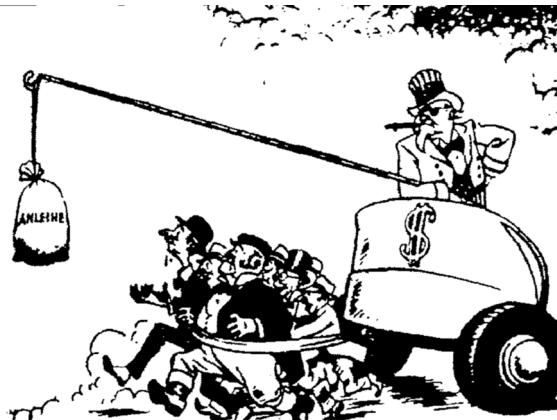
Zda bylo pro respondenty snazší správně určit událost i ji reprezentující osobnosti z fotografie než z karikatury, to mělo potvrdit zařazení fotografie Kennedyho s Chruščovem. V dokumentárním ztvárnění reprezentanty supervelmocí z doby karibské krize bezpečně odhalila většina tázaných (86 %). Situaci hrozící rozpoutáním jaderného konfliktu správně pojmenovaly tři čtvrtiny studentů, ať už jako karibskou, či kubánskou krizi. Celkem 13 % testovaných se při pohledu na fotografii nic nevybavilo. Pětina mladých lidí nebyla schopna časového určení snímku ani podle události, ani podle jejich protagonistů. Zhruba stejné procento připsalo adekvátní letopočet, třetina se odchýlila o rok.²⁹ Z uvedeného je zřejmé, že rozdíl v úspěšnosti vysokoškolských respondentů při určování karikatury či fotografie nebyl u zvoleného příkladu markantní.

²⁷ BULÍNOVÁ, P.: *Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. Ostrava 2007 (diplomová práce FF OU), s. 124–125.

²⁸ Fotografie zařazena v učebnici PARKAN, F. – MIKESKA, T. – PARKANOVÁ, M.: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň 2011, s. 113.

²⁹ STRAKOVÁ, J.: *Fotografie v dějepisných učebnicích a možnosti jejího využití ve výuce dějepisu*. Ostrava 2008 (diplomová práce FF OU), s. 58–59.

Následující karikatury byly personální typové, čili dalo se předpokládat, že budou i studentům historie činit větší problém, jelikož chybělo vodítko v podobě významných historických postav pojících se s klíčovými událostmi. Snažili jsme se pro obě skupiny vybrat karikaturu stejné události či situace, pokud možno i s odlišným pohledem karikaturisty. První dvě výtvarná díla dokumentovala tzv. Marshallův plán hospodářské pomoci zemím zničeným válkou.

Obř. 7: a) Co karikatura znázorňuje? b) Které symboly autor použil? c) Jaký byl názor karikaturisty?³⁰

Levicově orientovaný karikaturista nahlíží s despektem na plán americké pomoci evropským zemím, zničeným druhou světovou válkou. Marshallův plán v této kresbě odhalilo 40 % testovaných, zhruba stejné procento se odpovědi vyhnulo. Ti, kdo neurčili konkrétní událost, z některých symbolů vyvozovali, že tvůrce výtvarného díla zesměšňoval kapitalistický systém, kritizoval imperialismus USA a americkou politiku, či reagoval na tíživou poválečnou situaci (celkem 14 %). Další část úkolu ignorovalo 53 % testovaných, ostatní studenti se pokusili identifikovat alespoň některý z použitých symbolů. Pověsili si především vozíku označeného symbolem amerického dolaru (31 %) a na něm stojící postavy „strýčka Sama“ (6 %). Upozorňovali i na skupinu lidí svázaných provazem a snažících se dosáhnout na pytel s penězi a nápisem půjčka (celkem 10 %). Polovina respondentů buď karikaturu vůbec nepochopila, nebo se o nalezení jejího smyslu ani nepokusila. Pětina testovaných vyjádřila domněnku, že výtvarník vnímá americkou půjčku západním zemím jako příležitost k jejich ovládnutí (22 %). Nepřesné či chybné varianty odpovědi na třetí část úkolu (10 %) pocházely zřejmě od těch, kdo neodhalili karikovanou událost a ze symbolů dedukovali možný smysl (kritika monopolů, výsměch americké nátuře a přehlížení chudých bohatými).

Z druhé karikatury k téže události Marshallův plán správně identifikovalo podstatně více studentů (70 %). Některé méně přesné odpovědi připomínaly poválečnou obnovu Evropy, rozdělení Evropy na Východ a Západ v důsledku přijetí či nepřijetí půjčky (18 %). Za nevyhovující byla pokládána jak příliš obecná charakteristika (pomoc při hospodářské krizi, 6 %), tak zcela mylná domněnka, že jde o stavbu berlínské zdi, kterou zastávala téměř desetina testovaných. Symbol zdi jako znovuvybudování Evropy správně odhalila pětina respondentů. Další varianty

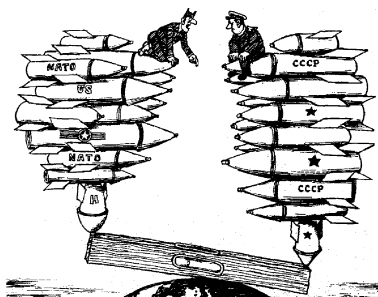
³⁰ a) Karikatura znázorňuje Marshallův plán. b) Strýček Sam, pytel s penězi, půjčka, skupina lidí svázaných provazem a honících se za půjčkou, symbol dolaru. c) Karikaturista vyjádřil levicově orientovaný pohled. Viz <http://images.google.cz> [cit. 11. 9. 2012].

Obr. 8: a) Ke které historické události se karikatura váže? b) Co symbolizuje zeď? c) Jaký názor karikaturista vyjádřil?³¹

odpovědi se zhruba obdobnou četností vyjadřovaly spíše důsledek události, když připomínaly železnou oponu, rozdělení Evropy na Východ a Západ, rozdělení sfér vlivu (celkově 63 %) nebo mylně opět zmiňovaly stavbu berlínské zdi, začátek studené války či hospodářskou blokádu (celkově 16 %). Žádný symbol nedokázala rozpoznat desetina dotazovaných. Polovina studentů správně usoudila, že se v tomto případě jedná o demokratický pohled karikaturisty. Někteří však vnímali více jeho protisovětský postoj či obavy ze šířícího se komunismu (celkově 17 %). Podle jiných autor výtvarného díla upozornil na rozdělení sfér vlivu. Více než čtvrtina dotazovaných na tuto část úkolu buď neodpověděla, nebo připsala nesmysl (zeď proti hladu).

Zatímco předchozí dvě karikatury symbolizovaly spíše hospodářské a politické rozdělení Evropy v důsledku přijetí či odmítnutí pomoci ze strany Spojených států, v následujícím případě karikaturista vyjádřil politické a vojenské napětí mezi Západem a Východem či přímo závody ve zbrojení. Tuto informaci z díla vyčetly dvě třetiny respondentů, zbytek se domníval, že jde o znázornění nebezpečí třetí světové války.

Obr. 9: a) Který jev karikaturista znázorňuje? b) Jaké symboly obsahuje?³²

³¹ a) Marshallův plán, pomoc USA zemím zničeným válkou. b) Symbolizuje „znovuvybudování“ Evropy a roli amerického kongresu, který schvaloval americkou politiku. c) Jednu část Evropy tvořily země, které přijaly Marshallův plán, a druhou ty, které ho odmítly nebo byly nuceny odmítnout. Pro ně je charakteristická chudoba, příprava na válku pod tlakem nejmocnější z těchto zemí (symbolizována ledovým obrem). Viz <http://images.google.cz> [cit. 11. 9. 2012].

³² a) Rostoucí politické a vojenské napětí mezi západním a východním blokem, které vedlo až k nebezpečí vyvolání třetí světové války. b) Rakety s jadernými hlavicemi, vodováha, vojáci, pěticípé hvězdy, zeměkoule, zkratky SSSR, US a NATO.

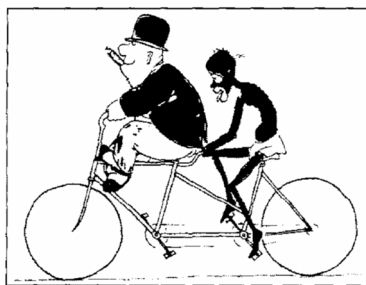
Za podstatný symbol karikatury většina studentů (58 %) různým způsobem označila válečný arsenál v podobě raket namířených navzájem proti sobě. Objevily se odkazy na celou řadu dalších symbolů,³³ nejčastěji si testovaní povšimli vodováhy (26 %), zkratky soupeřících supervelmocí a vojenského paktu (SSSR, US a NATO, 13 %), ale i „vykukující“ zeměkoule (13 %), vojáků (3 %) a na sovětské straně pak registrovali symbol pěticipé hvězdy (7 %). Čtvrtina studentů tuto část úkolu vědomě vynechala.

Další dvě karikatury se opět vztahovaly ke stejné problematice, tentokrát k životní úrovni zemí tzv. třetího světa. Toto téma bylo frekventovaným nelichotivým „cejhováním“ demokratických zemí za „železnou oponou“ rovnostářskou ideologií států sovětského bloku. Podívejme se, která ze zvolených variant jeho výtvarného vyjádření byla respondentům srozumitelnější.

Obr. 10: a) Na jaký problém karikaturista upozorňuje? b) Které symboly použil?³⁴

Tato personální typová karikatura je natolik výmluvná, že nemohlo být pochyb o úspěšnosti studentů v řešení úkolů s ní spojených. Problém chudoby zemí „třetího světa“, tedy rozvojových zemí, skutečně téměř všichni (91 %) odhalili. Avšak symboly, s nimiž karikaturista pracoval, se už 17 % testovaných nenamáhalo jmenovat. Většina správně identifikovala alespoň některý z použitých.³⁵ Nejčastěji nápadný kontrast bílého hodujícího člověka a hladovějící osoby tmavé pleti, ten uvedla třetina testovaných. Připomínán byl rovněž řetěz jako symbol závislosti (16 %) a v desetině případů symbol zeměkoule. Na Afriku, která je vyznačena jako místo, jehož se problém dotýká, však nikdo neupozornil.

Obr. 11: a) Na jaký problém karikatura upozorňuje? b) Jaké symboliky se využívá?³⁶

³³ Za správnou odpověď jsme považovali uvedení tří symbolů.

³⁴ a) Karikaturista upozorňuje na problém chudoby rozvojových zemí. b) Řetěz jako symbol závislosti zemí třetího světa na vyspělých zemích, dále bílého hodujícího člověka, osoby tmavé pleti, trpící hladem, zeměkoule s vyznačením Afriky, které se problém především týká.

³⁵ Za správnou odpověď jsme považovali uvedení tří symbolů.

³⁶ a) Problém třetího světa. b) Bohatý bílý obyvatel Západu či Severu se nechává vést chudým černochem z Jihu, který musí na jeho blahobyt tvrdě pracovat, kolo, malý hubený černoš a tlustý běloch s cylindrem a doutníkem.

Stejný motiv použitý na druhé karikatuře překvapivě ignorovala čtvrtina dotazovaných, ostatní zareagovali adekvátně. Ti, kdo rozpoznali problematiku zemí třetího světa, věnovali pozornost také použitým prostředkům. Nejčastěji odkazovali na dvojí symboliku. Tvrdá práce pro blahobyt druhého (46 %) je zde vyjádřena situací, kdy bohatý obtloustlý běloch, pravděpodobně obyvatel Západu či Severu, se nechá na kole vézt hubeným a chudým černochem z Jihu (32 %). Studenti si povšimli i doutníku, cylindru a kola (celkem 14 %).

Následující čtyři karikatury se vztahovaly k poválečnému vývoji v Československu a vždy dvě z nich zachycovaly stejnou politickou situaci. Tou první byly parlamentní volby v roce 1946.

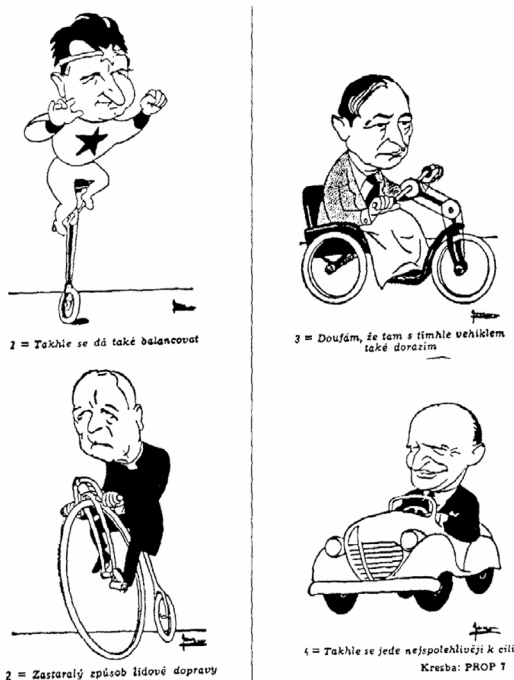
Obr. 12: a) Které osoby rozpoznáte? b) V čele kterých politických stran stály? c) Jakou politickou situaci karikatura zesměšňuje?³⁷

Karikatura byla doplněna dvěma texty. Nad ní stálo: „*Dosud řídil Mou vlast Rafael Kubelík. Jsem zvědav, kdo ji bude řídit teď?*“ Pod ní pak karikaturista umístil dovětek: „*Tak začínáme. Žádný sóla, žádný frajkmšty, teď hraje po česku a pro všechny.*“³⁸ V roce 1946 sice ještě nešlo o volby „na totalitní způsob“, ale jejich výsledek předznamenával další vývoj. Tato výtvarná díla bychom obtížně hledali v dějepisných učebnicích,³⁹ avšak předpokládali jsme, že karikované osoby budou studenti historie znát z fotografií. Naše očekávání se příliš nenaplnilo, neboť v první části úkolu nebyly dvě třetiny respondentů schopny nikoho identifikovat. Všechny aktéry události, tedy dobovou politickou elitu sestávající z reprezentantů nejsilnějších politických stran, Petra Zenkla, Zdeňka Fierlingera, Jana Šrámka a Klementa Gottwalda, rozpoznala pouhá 4 % testovaných. V případě některých lídrů jsme zaznamenali vyšší četnost reakcí, Klementa Gottwalda poznala téměř třetina, Jana Šrámka čtvrtina, Zdeňka Fierlingera 7 % a Petra Zenkla 4 % mladých lidí. Všechny politické strany, jejichž byli zástupci či vůdci, uvedlo opět jen 6 % studentů, ale jednotlivě KSČ pětina, ČSL, ČSSD a ČSNS 12–13% testovaných. Naproti tomu 68 % studentů historie si nevybavilo ani jednu z politických stran, které určovaly politické dění v poválečném Československu. Na dílčí otázku, jakou politickou situaci karikatura zesměšňuje, neodpovědělo dokonce 92 % mladých lidí. Vyhovující odpovědi nepřesáhly 6 %. Někteří mylně vztáhli výtvarné dílo k roku 1948 či 1968, nebo v osobách viděli členy exilové vlády (5 %).

³⁷ a) Petr Zenkl, Zdeněk Fierlinger, Jan Šrámek a Klement Gottwald. b) ČSNS, ČSSD, ČSL, KSČ. c) Volby 1946, Gottwald udává tón a všichni členové orchestru budou „hrát, jak Moskva píská“.

³⁸ PARKAN, F. – MIKESKA, T. – PARKANOVÁ, M.: *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň 2011, s. 98.

³⁹ Pouze první karikatura, viz poznámku 38. Málokdo z respondentů si zřejmě přečetl příspěvek Michala Pehra. PEHR, M.: *Velmi slušná kampaň. Volby 1946 v heslech, karikaturách a obrazech*. Dějiny a současnost, 2004, č. 2, s. 30–32. Zde jsou publikovány i obě karikatury.

Obr. 13: a) Které osoby karikatura zachycuje? b) Které politické strany reprezentovaly? c) K jaké konkrétní události se karikatura vztahuje?⁴⁰

Rovněž ve druhé variantě se vyjmenovat všechny čtyři zachycené osoby podařilo pouze 7 % respondentů. Celkem 40 % testovaných tuto část úkolu zcela ignorovalo. Nejnazší bylo opět poznat Klementa Gottwalda, podařilo se to polovině studentů, podle úboru pak Jana Šrámka (31 %). Identifikovat Zdeňka Fierlingera (14 %) a Petra Zenkla (11 %) už bylo mnohem obtížnější, jak naznačují výsledky. Celkem 57 % dotazovaných si nebylo schopno uvědomit, že jde o představitele nejvlivnějších poválečných politických stran. Správně všechny totiž jmenovala sotva desetina studentů. Mnozí respondenti opět uváděli jen některé, 46 % KSČ, 42 % ČSL, ČSSD 28 % a ČSNS 18 % mladých lidí. S ohledem na předchozí zjištění je logické, že tři čtvrtiny testovaných nevěděly, které události se karikatura týkala. Volby 1946 uvedla pětina. Odkaz na rok 1948, kdy už se volilo podle jednotné kandidátky, svědčil o neochotě 3 % takto reagujících respondentů se pořádně nad úkolem zamyslet. Velikost písma u textů zřejmě způsobila, že nikdo z respondentů nezaregistroval ani čísla volebních kandidátek, ani charakteristiku politiky jednotlivých stran prostřednictvím použitého dopravního prostředku. Nedospěl tak ani k závěru, že kreslíř stranil národním socialistům.

Karikaturista Miroslav Lidáček (pseudonym Hádáček) v průběhu roku 1968 s odvahou pravdělně obrazem komentoval politické dění. Jeho práce dokumentují politické uvolnění, umožňující bez cenzurních omezení vyjádřit pocity ohrožení nedávno nabyté svobody projevu. Jeho osud za normalizace zase způsob, jakým se nakládalo s těmi, kdo se nepokořili.⁴¹

⁴⁰ a) Klement Gottwald, Zdeněk Fierlinger, Jan Šrámek, Petr Zenkl. b) KSČ, ČSSD, ČSL, ČSNS. c) Volby 1946.

⁴¹ Viz FÖLDOVÁRI, K.: *O karikatuře*. Bratislava 2006, s. 119–120.

Obr. 14: a) Které osoby karikatura zobrazuje? b) S kým rozmlouvají? c) Se kterým rokem se karikovaná situace pojí?⁴²

Na první ze zvolených karikatur měli studenti identifikovat známé tváře tzv. pražského jara. Všechny tři zobrazené, tedy tehdejšího prvního tajemníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka, předsedu Národního shromáždění Josefa Smrkovského a premiéra Oldřicha Černíka uvedlo 13 % testovaných. Respondentům byl podle očekávání nejnámější první jmenovaný (29 %), neboť se o tomto symbolu pokusu o „socialismus s lidskou tváří“ dočteme v každé dějepisné učebnici a nalezneme v ní přinejmenším jednu jeho fotografii. Nápadně vysoká postava s ježkem na hlavě na karikatuře příliš nevynikla, proto pětina těch, kdo Josefa Smrkovského poznali, zřejmě vycházela spíše z očekávání, že mezi ztvárněnými bude i tento funkčně „muž č. 2“. Osoba předsedy vlády činila největší problém (desetina úspěšných), třebaže plešatá hlava ční nad ostatními mohla identifikaci usnadnit. Další desetina tázaných si úkol usnadnila tím, že spodobně označila obecně za české politiky či vedoucí představitele státu. Většina studentů historie na první otázku nenalezla vyhovující odpověď (54 %), což je v případě klíčového mezníku českých, respektive československých dějin na pováženu. Polovina oslovených pak vůbec netušila, kdo je na druhé straně drátu a oně trojici ironicky vyhrožuje. Druhá polovina jmenovala buď sovětského stranického vůdce Leonida Brežněva, nebo zvolila obecnější vyjádření, že jde o varování „z Moskvy“. Přesvědčivá většina respondentů (78 %) však věděla, že výtvarné dílo se vztahuje k roku 1968, zbytek i tuto část úkolu ignoroval.

⁴² a) Alexander Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský. b) Rozmlouvají s Moskvou, s Leonidem Brežněvem. c) Rok 1968.

Obr. 15: a) Který politik je karikován? b) Ke kterému období se karikatura váže? c) Které symboly karikaturista využil?⁴³

Na další karikatuře k témuž období Alexandra Dubčeka v úboru Jánošíka identifikovala zhruba pětina dotazovaných, na druhé straně si většina (70 %) jeho jméno nevybavila. Část testovaných se nechala zmást typickým oděvem, nepovšimla si charakteristických rysů obličeje, a proto se mylně domnívala, že karikaturista zvolil skutečně postavu slovenského „národního hrdiny“. Žádnou logiku jsme nenalezli v procentuálně zanedbatelných odkazech (celkově všechny typy 6 %) na jiné osobnosti, jejichž výběr byl překvapivě pestrý jak regionálně, tak časově (Jozef Tiso, Kazimír Badeni, Gyula Andrássy, Josif Broz Tito či Edvard Beneš). Ti, kdo Alexandra Dubčeka na karikatuře rozpoznali, většinou také výtvarné dílo přiřadili k dění roku 1968 (18 %). Celkem 82 % studentů historie však ponechalo tuto část otázky bez odpovědi. Chybná identifikace osoby měla u shodného procenta testovaných (6 %) za následek rovněž mylné časové zařazení (druhá světová válka, tzv. slovenský stát, první republika, rakousko-uherské vyrovnání). Čtvrtinu mladých lidí zaujaly použité symboly. Pětina z nich si povšimla vybuchujícího granátu,⁴⁴ dalších 9 % pak postavy Jánošíka. Přesnějšího vysvětlení situace, kdy si protagonisté tzv. pražského jara svou tolerancí těžko ovlivnitelného a rychlého spádu událostí, někdy překračujícího proklamovaný pokus o socialismus s lidskou tváří, doslova „zahrávali s ohněm“, jsme se však nedočkali. Ostatní testovaní (73 %) ponechali i třetí část úkolu bez odpovědi.

Závěr

Zpracováním empirickým šetřením získaných dat jsme dospěli k následujícím závěrům. Respondenti rozpoznávají především personální individuální karikatury zobrazující osobnosti světového dění. Karikatury zachycující domácí politiky jsou už schopni identifikovat v mnohem menší míře. Studenti často odbývali odpovědi splněním pouze některých částí jednotlivých položek. Buď uváděli pouze jména karikovaných osob, pokud jim byla známa, a pominuli událost či symboliku použitou karikaturistou, nebo se odpovědi zcela vyhnuli. Nečekané obtíže

⁴³ a) Karikován je politik Alexander Dubček. b) Karikatura se váže k roku 1968, k tzv. pražskému jaru. c) Alexander Dubček v podobě Jánošíka, který přeskakuje ohniček zapálený vybuchujícím granátem.

⁴⁴ Adevkátní byla i odpověď' vybuchující bomba.

měli u politické reprezentace poválečného Československa, ať šlo o lídry už redukováného počtu politických stran z roku 1946, či o tváře tzv. pražského jara. V rámci školního dějepisu bychom takovému neznanosti mohli tolerovat, pokud by byla odhalena podstata problému, u studentů historie je nedostatek této kompetence nepřijatelný. Analýza získaných dat dále prokázala, že studentům činí potíží rozpoznání personálních typových karikatur. Ty totiž vyžadují hlubší zamyšlení. A konečně identifikování všech karikaturistou použitých symbolů, zejména těch méně patrných, bylo nad síly většiny testovaných. Lze tedy konstatovat, že budoucí učitelé dějepisu mají značné rezervy jak ve znalostech nejnovějších dějin, tak v kompetenci „číst“ a interpretovat ikonický text.

Jaké jsou pravděpodobné příčiny tohoto stavu? S osobnostmi světového dění, které jsou v hojně míře karikovány, se mohli studenti už setkat v průběhu povinné školní docházky či během navazujícího středoškolského studia i ve svých dějepisných učebnicích. Je s podivem, že v nich ale vesměs chybí spodobnění reprezentantů domácí politické scény. Navíc pokud některý z autorů do svého učebního materiálu tento typ výtvarného díla už zařadí, využívá ho pouze v ilustrativní funkci. Zmíněný způsob ale čtenáře dostatečně nemotivuje k hlubšímu zamyšlení, bez něhož není možná náležitá interpretace. Ostatně absence vhodného katalogu otázek způsobuje, že mnohdy ani sami vyučující netuší, čeho všeho si lze na karikatuře povšimnout. Výsledkem je malá kompetence ke „čtení“ tohoto specifického typu ikonického textu u obou účastníků vyučovacího procesu.

Potvrdilo to rovněž nejnovější empirické šetření z roku 2011.⁴⁵ Při oceňování frekvence práce s různými typy historických pramenů ve výuce dějepisu karikatury „dopadly“ nejhůře. Jako edukační média jsou samozřejmostí pro sotva 8 % pedagogů, pro třetinu vyučujících nepředstavují historický pramen hodný jakékoliv pozornosti. Zbytek učitelů přiznal příležitostné zařazení karikatury do výuky dějepisu. Reálnou příčinou může být i časté ignorování základního edukačního média ve výuce dějepisu, snad i pro absenci metodických stránek, obvyklých v učebnicích našich sousedů. Ty by podstatným způsobem usnadnily nácvik interpretace nejen karikatur. Dnešní technická vybavenost řady škol skýtá i jiné možnosti. Interaktivní tabule poskytují příležitost využití četných internetových zdrojů i u tohoto typu médií. Podmínkou je ovšem opět systematický nácvik kompetence potřebné i pro praktický život. Nedostatečně je využíváno také možné propojování různých zdrojů informací k téže historické události (karikatury, fotografie, plakátu i verbálního textu), proto toho často nejsou schopni ani studenti historie. Nepřipravenost budoucích učitelů v tomto směru a stereotypní návyky ze středoškolské výuky se jen velmi obtížně odstraňují. Ani didaktika dějepisu, kterou povinně – ovšem v rozdílném rozsahu a podobě – absolvují všichni budoucí učitelé, není s to zásadním způsobem situaci změnit.⁴⁶ Setkávání studujících se současnou praxí na školách, ať už v podobě průběžných náslechlů a výstupů, nebo při souvislejších působení na jednom ústavu, mnohdy stereotypní návyky ještě posílí. Snad postupně se zlepšující technické vybavení škol, přibývání stále nových a zajímavějších vizuálních materiálů pro výuku dějepisu, ale především vlastní zájem budoucích učitelů umožní konečně vyjít z tohoto začarovaného kruhu.

⁴⁵ V rámci výzkumného projektu *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže*. Pro charakteristiku projektu viz příspěvek LABISCHOVÁ, D.: *Co nás zajímá na historii? Z empirického výzkumu historického vědomí* (zařazeno v této publikaci).

⁴⁶ Navíc využívání dalších příležitostí je ze strany budoucích učitelů dějepisu minimální, jak dokládá zájem o absolvování e-learningového kurzu, k němuž existuje už citovaná studijní opora GRACOVÁ, B. – DRAHOŠOVÁ, L. – LABISCH, M.: *Metodika výuky historie na druhém stupni základních škol a na středních školách z pohledu pedagogické praxe – náměty pro začínající učitele*. Ostrava 2010. (Zpracováno v rámci projektu Synergie.) Zde je možno nalézt příklady pro využití fotografie, karikatury a plakátu k motivaci i k opakování učiva.

Summary

Cartoons as a Source of Memory of Events and Personalities of Totalitarian Regimes (The Results of Empirical Research among Young Students 2005–2011)

The study presents selected results of three pieces of empirical research conducted in 2005–2011 relating to a specific type of historical source – cartoons. It demonstrates the frequency and form of the inclusion of cartoons in history teaching, and the level of skills in “reading” and interpreting iconic texts. The state of preparedness for work with this educational medium among those studying history teaching is documented with specific examples of events and personalities from the totalitarian regimes of the twentieth century. Future history teachers have considerable limitations both in terms of their knowledge of recent history and in their skills in “reading” and interpreting iconic texts. They tend to recognise personal individual cartoons depicting personalities from world history, though they do less well with figures from the Czech past. Attempts at uncovering the meaning of personal cartoons and the symbolism used are accompanied by considerable problems. 8 % of educationalists consider the use of cartoons as an educational medium a matter of course, while they are not considered a historical source worthy of attention of any kind by a third of teachers. They are not included to a sufficient extent in history textbooks and, most importantly, the textbooks lack both sample questions and methodical aspects that would facilitate the training of the necessary skills. The interconnection of various sources of information on the same historical event (cartoons, photographs, posters and verbal texts) is also inadequate. The practical training of future teachers could also be focused in this direction within the didactics of history.